

INGLIZ VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA NOFAOL LEKSIK QATLAMNING NAZARIY TADQIQI

Abdrimov Sohibjon Baxromboy o'g'li
Urganch RANCH texnologiya universiteti
Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20342032>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida nofaol leksik qatlamning nazariy hamda lingvistik asoslari qiyosiy-tipologik nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Tadqiqot jarayonida arxaizm, istorizm, dialektizm va neologizmlarning semantik-strukturaviy xususiyatlari, ularning til tizimidagi funksional vazifalari hamda kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, nofaol leksik birliklarning badiiy adabiyot, tarixiy manbalar va ommaviy kommunikatsiya vositalaridagi qo'llanish holatlari ilmiy misollar asosida yoritiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi nofaol leksikaning umumiy va differensial jihatlari aniqlanib, ularning milliy-madaniy xotira, tarixiy tafakkur hamda til taraqqiyotini aks ettirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari nofaol leksik qatlam tilning evolyutsion rivojlanishini belgilovchi muhim lingvistik hodisalardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar :nofaol leksika, arxaizm, istorizm, dialektizm, neologizm, leksik qatlam, semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya, til taraqqiyoti.

Kirish. Til jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab ijtimoiy-lisoniy hodisa sifatida muntazam ravishda o'zgarish va yangilanish jarayonini boshdan kechiradi. Shu bois har qanday tilning lug'aviy tarkibi faol va nofaol qatlamlardan tashkil topadi. Faol leksika zamonaviy nutq amaliyotida keng qo'llanadigan birliklarni qamrab olsa, nofaol leksik qatlam iste'mol doirasi chegaralangan, tarixiy taraqqiyot natijasida eskirgan yoki ma'lum kommunikativ muhit bilan bog'liq bo'lgan birliklarni o'z ichiga oladi.

Ingliz va o'zbek tilshunosligida nofaol leksik birliklarni o'rganish tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, xalqning madaniy-ma'naviy merosini hamda milliy tafakkur xususiyatlarini aniqlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, arxaizmlar va istorizmlar tarixiy voqelik hamda ijtimoiy hayotning o'ziga xos jihatlarni aks ettirsa, neologizmlar fan-texnika, siyosat va axborot texnologiyalaridagi zamonaviy o'zgarishlarni ifodalovchi lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Globalashuv va tillararo integratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida nofaol leksik qatlamni qiyosiy aspektida tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Shu jihatdan mazkur maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida nofaol leksik qatlamning nazariy asoslari, funksional xususiyatlari hamda lingvomadaniy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Nofaol leksik qatlam muammosi jahon va o'zbek tilshunosligida turli ilmiy yo'nalishlar doirasida tadqiq etilgan. Ingliz tilshunosligida I.V. Arnold, R. Quirk, David Crystal kabi olimlar tomonidan eskirgan leksika, tarixiy birliklar va neologizmlarning til tizimidagi o'rni hamda funksional xususiyatlari o'rganilgan. Mazkur tadqiqotlarda arxaik birliklarning, asosan, badiiy uslub, diniy matnlar va tarixiy manbalardagi qo'llanish imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbek tilshunosligida esa A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov singari olimlarning ilmiy izlanishlarida leksikologiya va semasiologiya doirasida nofaol leksik birliklarning nazariy tavsifi ishlab chiqilgan. Ayniqsa, o'zbek tilining izohli lug'atlarida arxaik va tarixiy birliklarning

semantik tavsifi hamda etimologik izohi berilishi mazkur qatlamni o‘rganishda muhim ilmiy manba vazifasini bajaradi.

So‘nggi yillarda tilshunoslikda neologizmlar va globallashuv ta‘sirida shakllanayotgan yangi leksik birliklarni tadqiq etishga alohida e‘tibor kuchaymoqda. Ingliz tilidan kirib kelayotgan yangi terminlarning o‘zbek tiliga adaptatsiyalashuvi, ularning fonetik, semantik va uslubiy moslashuv jarayonlari zamonaviy lingvistikaning dolzarb masalalaridan biri sifatida talqin qilinmoqda.

Muhokama va natijalar. Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillaridagi nafaol leksik qatlam tilning tarixiy xotirasini saqlovchi muhim lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ingliz tilidagi *thy, thee, hath, knight* kabi arxaik birliklar tarixiy-badiiy asarlar hamda diniy matnlarda faol qo‘llansa, o‘zbek tilidagi *bek, mingboshi, tilmoch* kabi birliklar o‘tmishdagi ijtimoiy-siyosiy tuzum va tarixiy muhitni ifodalashda xizmat qiladi.

Har ikki tilda ham istorizmlar tarixiy voqelikni nominativ jihatdan aks ettiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq ingliz tilida sanoat inqilobi, dengizchilik va texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq tarixiy birliklar ustunlik qilsa, o‘zbek tilida davlat boshqaruvi, milliy urf-odat va an‘analar bilan bog‘liq leksik birliklar salmoqli o‘rin egallaydi.

Dialektizmlar nafaol leksikaning hududiy-madaniy xususiyatlarini ifodalovchi muhim qatlam hisoblanadi. Ingliz tilida Shotlandiya, Irlandiya va Amerika variantlariga xos dialektal birliklar mavjud bo‘lsa, o‘zbek tilida Farg‘ona, Xorazm, Surxondaryo va Qashqadaryo shevalariga oid birliklar uchraydi. Mazkur birliklar xalqning etnomadaniy tafakkuri va hududiy til xususiyatlarini aks ettiradi.

Neologizmlar esa zamonaviy jamiyat taraqqiyotining mahsuli sifatida tilning dinamik rivojlanish jarayonini ifodalaydi. Xususan, axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiya ta‘sirida ingliz tilida shakllangan *blogger, startup, online, streaming* kabi birliklar o‘zbek tiliga ham faol kirib kelmoqda. Bu esa tillararo integratsiya va madaniy aloqalarning kuchayib borayotganligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida nafaol leksik birliklarning til tizimidagi o‘rni nafaqat tarixiy va semantik, balki lingvomadaniy hamda kommunikativ jihatdan ham muhim ekanligi aniqlandi. Ular xalqning tarixiy tafakkuri, madaniy qadriyatlarini va milliy identifikatsiyasini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Ingliz va o‘zbek tilshunosligida nafaol leksik qatlam tilning tarixiy taraqqiyoti va madaniy rivojlanishini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisalardan biri hisoblanadi. Arxaizm, istorizm, dialektizm va neologizmlar til tizimining turli bosqichlarini, xalqning ijtimoiy-madaniy hayoti hamda dunyoqarashini ifodalovchi vosita sifatida muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tahlillar natijasida ingliz va o‘zbek tillaridagi nafaol leksik birliklar umumiy lingvistik qonuniyatlarga ega ekanligi bilan bir qatorda, milliy-madaniy omillar ta‘sirida o‘ziga xos differensial xususiyatlarni ham namoyon etishi aniqlandi. Shu bois nafaol leksik qatlamni chuqur ilmiy asosda o‘rganish til tarixini, milliy tafakkurni hamda zamonaviy leksik jarayonlarni tadqiq etishda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Arnold I.V. *The English Word*. – Moscow: Higher School Publishing House, 1986. – 295 p.
2. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 499 p.
3. Quirk R., Greenbaum S. *A University Grammar of English*. – London: Longman, 1987. – 484 p.
4. Hojiyev A. *O‘zbek tili leksikologiyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1981. – 256 b.

5. Раҳматуллаев Ш. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. – Тошкент: Университет, 2006. – 476 б.
6. Mahmudov N. *Til va jamiyat*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010. – 220 b.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006–2008.
8. Yule G. *The Study of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 320 p.